

แนวคิดพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท: จากอุดมคติสู่การปฏิบัติ

THE CONCEPT OF BODHISATTVA IN MAHAYANA BUDDHISM:

FROM IDEAL TO PRACTICE

พระครูสุตญาณสาร¹, ลีพัทธ์ ลิฬหวนิช²

Phrakrusuttayanasan¹, Leelapat Leelahavanich²

บัณฑิตวิทยาลัยวชิรญาณวโรรส, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ประเทศไทย¹⁻²

Vajirañāvarorasa Graduate School, Mahamakut Buddhist University, Thailand¹⁻²

Corresponding Author E-mail: watsisaard@gmail.com

Received 23 September 2025; Revised 14 October 2025; Accepted 13 March 2026

แนวคิดพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาหายาน: จากอุดมคติสู่การปฏิบัติ

พระครูสุตญาณสาร, ลีฬภัทร ลีฬหวนิช

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งวิเคราะห์แนวคิดพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาหายานจากมิติอุดมคติสู่การปฏิบัติ โดยขยายการศึกษาสู่การวิเคราะห์เชิงทฤษฎีในด้านพุทธจิตวิทยาและพุทธสังคมวิทยา เพื่ออธิบายพลวัตของ “จิตแห่งกรุณา” และบทบาทของพระโพธิสัตว์ในฐานะโมเดลการพัฒนาตนมนุษย์และสังคมร่วมสมัย แนวคิดพระโพธิสัตว์มิได้เป็นเพียงอุดมคติทางศาสนา หากแต่สะท้อนกระบวนการพัฒนาจิตให้เปลี่ยนจากอัตตาเป็นอหังการ ผ่านการฝึกปารมิตา การภาวนา และการปลุกฝังเมตตากรุณา ซึ่งสอดคล้องกับหลักพุทธจิตวิทยาว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงเชิงบวกของสภาวะจิต นอกจากนี้ บทความยังเชื่อมโยงอุดมคติพระโพธิสัตว์กับพุทธสังคมวิทยาในฐานะกรอบแนวคิดเพื่อสร้างสังคมกรุณา ที่ตั้งอยู่บนหลักการพึ่งพาอาศัยกันของสรรพสิ่ง และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ผลการวิเคราะห์เสนอแนวทางบูรณาการพระโพธิสัตว์กับแนวคิดพัฒนามนุษย์และนโยบายสังคม เช่น การศึกษา การบริหารองค์กร และการพัฒนาอย่างยั่งยืน เพื่อส่งเสริมทั้งสุขภาวะทางจิตและความสมดุลของสังคมโลก บทความนี้จึงตอกย้ำว่าพระโพธิสัตว์มิใช่เพียงสัญลักษณ์ทางศาสนา แต่เป็นกรอบคิดเชิงจริยธรรมที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้จริงในยุคปัจจุบัน

แนวคิดพระโพธิสัตว์เป็นหนึ่งในแนวคิดสำคัญที่แยกพระพุทธศาสนาหายานออกจากพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยเน้นการเสียสละเพื่อประโยชน์สุขของสรรพสัตว์เป็นหลัก พระโพธิสัตว์หมายถึงผู้ที่ปรารถนาตรัสรู้เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ โดยไม่รีบร้อนจะเข้าสู่นิพพานเพื่อตนเองก่อน

คำสำคัญ: พระโพธิสัตว์; พระพุทธศาสนาหายาน; พระปารมิตา; มหากรุณา; พุทธจิตวิทยา

THE CONCEPT OF BODHISATTVA IN MAHAYANA BUDDHISM: FROM IDEAL TO PRACTICE

Phrakrusuttayanasan, Leelapat Leelahavanich

Abstract

This article analyzes the Mahāyāna Buddhist concept of the Bodhisattva, examining its progression from an ideal to an embodied practice. It extends the discussion into theoretical analyses within Buddhist psychology and Buddhist sociology to explain the dynamics of the “mind of compassion” and the role of the Bodhisattva as a model for contemporary human and social development. The Bodhisattva ideal is not merely a religious aspiration; rather, it reflects a process of mental cultivation that transforms the ego into selflessness through the practice of the pāramitās, meditation, and the cultivation of loving-kindness and compassion an approach consistent with Buddhist psychological principles concerning positive mental transformation. In addition, the article links the Bodhisattva ideal with Buddhist sociology as a conceptual framework for creating a compassionate society grounded in the interdependence of all beings and peaceful coexistence. The analysis proposes ways to integrate the Bodhisattva paradigm with human development theories and social policies such as education, organizational management, and sustainable development to enhance both psychological well-being and global social balance. Thus, the article underscores that the Bodhisattva is not merely a religious symbol, but an ethical framework that can be meaningfully applied in the contemporary world.

The concept of the Bodhisattva is one of the key ideas that distinguishes Mahāyāna Buddhism from Theravāda Buddhism, emphasizing self-sacrifice for the welfare of all beings. A Bodhisattva refers to one who aspires to enlightenment in order to help all sentient beings be freed from suffering, choosing not to hasten into Nirvana for their own sake first.

Keywords: Bodhisattva; Mahayana Buddhism; Paramita; Great Compassion;
Buddhist psychology

บทนำ

พระพุทธศาสนาหายานได้รับการพัฒนาขึ้นในช่วงศตวรรษที่ 1-2 โดยมีลักษณะเด่นที่แตกต่างจากพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างชัดเจน นั่นคือการเน้นแนวคิดพระโพธิสัตว์เป็นหลัก (Harvey, 2013) แนวคิดนี้ได้รับการพัฒนาจากหลักการพื้นฐานของพระพุทธศาสนา แต่เพิ่มเติมมิติของการเสียสละเพื่อสรรพสัตว์อย่างสิ้นเชิง จากการศึกษาของ Williams (2009) พบว่าแนวคิดพระโพธิสัตว์ได้กลายเป็นแกนกลางของพระพุทธศาสนาหายานจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะในประเทศจีน ญี่ปุ่น เกาหลี และเวียดนาม ซึ่งมีผู้นับถือพระพุทธศาสนาหายานเป็นจำนวนมากถึง 360 ล้านคน (Buswell & Lopez, 2014) ในประเทศไทยแม้จะนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นหลัก แต่แนวคิดพระโพธิสัตว์ก็มีอิทธิพลต่อความเชื่อและการปฏิบัติของชาวพุทธไทยในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะในเรื่องของการบูชาพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระไมตรีย์ นอกจากนี้ ยังพบว่ามีการศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดพระโพธิสัตว์กับแนวคิดพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทเพิ่มมากขึ้น แนวคิดพระโพธิสัตว์มีรากฐานมาจากคำสอนของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับมหากรุณาและปัญญาปารมิตาตามที่ปรากฏในพระสูตรมหายาน เช่น โลตัสสูตรและปรัชญาปารมิตาสูตร ทฤษฎีพระโพธิสัตว์ได้รับการพัฒนาโดยนักปรัชญาพุทธชื่อดัง เช่น นาคารชุนและอสังคะ ที่ได้วางรากฐานปรัชญาและหลักปฏิบัติที่สำคัญ (Siderits, 2003) ทฤษฎีนี้ได้รับการสนับสนุนจากนักวิชาการสมัยใหม่ แนวคิดพระโพธิสัตว์เป็นการพัฒนาที่สมบูรณ์ของจิตกรุณาในพระพุทธศาสนา

วัตถุประสงค์ของบทความนี้คือการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาหายานอย่างครบถ้วน เพื่อทำความเข้าใจถึงพัฒนาการ หลักปฏิบัติ และความสำคัญของแนวคิดนี้ต่อพระพุทธศาสนาและสังคมโลก โดยเฉพาะการประยุกต์ใช้ในบริบทร่วมสมัยที่เน้นการพัฒนาและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติของมนุษยชาติ

บทความนี้นำเสนอการศึกษาที่ครอบคลุมตั้งแต่ประวัติความเป็นมา ความหมาย พัฒนาการของแนวคิด พระโพธิสัตว์สำคัญในประเพณีต่างๆ หลักปฏิบัติทั้ง 6 ปารมิตา และ 10 ปารมิตา การวิเคราะห์เชิงทฤษฎีและการประยุกต์ใช้ในมิติพุทธจิตวิทยาและพุทธสังคมวิทยา เป็นประโยชน์ต่อนักวิชาการ นักศึกษา และผู้สนใจในการทำความเข้าใจลึกซึ้งเกี่ยวกับแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาหายานและการนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาตนเองและสังคมส่วนรวม

ความหมายและความเป็นมาของแนวคิดพระโพธิสัตว์

คำว่า พระโพธิสัตว์ มาจากภาษาสันสกฤตว่า โพธิสัตตวะ (Bodhisattva) ซึ่งประกอบด้วยคำสองคำสำคัญ คือ โพธิ (Bodhi) หมายถึง การตรัสรู้ และสัตตวะ หมายถึง สัตว์หรือผู้มีจิต รวมกันแล้วหมายถึง ผู้มุ่งหมายตรัสรู้หรือผู้แสวงหาการตรัสรู้ (Keown, 2013) ในความหมายที่ลึกซึ้งกว่านั้น พระโพธิสัตว์หมายถึงผู้ที่ปฏิญาณตนจะไม่เข้าสู่นิพพานจนกว่าสรรพสัตว์ทั้งหลายจะได้รับการช่วยเหลือให้พ้นจากทุกข์ก่อน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงจิตใจที่เสียสละและเมตตากรุณาอย่างไร้ขอบเขต

Williams (2009) ได้อธิบายคำว่า สัตตวะ ในบริบทนี้ไม่ได้หมายถึงเพียงแค่สัตว์ทั่วไป แต่หมายถึงผู้มีธาตุแห่งการตรัสรู้หรือผู้มีศักยภาพในการเป็นพระพุทธเจ้า ดังนั้นพระโพธิสัตว์จึงเป็นผู้ที่มีจิตใจเข้มแข็ง มุ่งมั่น และมีความปรารถนาอันแรงกล้าที่จะบรรลุการตรัสรู้เพื่อประโยชน์ของสรรพสัตว์ ความหมายนี้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงสำคัญจากการมุ่งเน้นการหลุดพ้นส่วนบุคคลมาสู่การเน้นการช่วยเหลือผู้อื่นเป็นหลัก

ตามพระไตรปิฎกฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระวินัยปิฎกได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าในช่วงก่อนตรัสรู้ว่าเป็นโพธิสัตว์ ซึ่งแปลว่าพระโพธิสัตว์ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2539) สำนักเถรวาทเข้าใจว่าพระโพธิสัตว์หมายถึงพระพุทธเจ้าในช่วงก่อนตรัสรู้เท่านั้น โดยเฉพาะในชาดกที่บรรยายเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในชาติก่อน แต่ในพระพุทธศาสนาเถรวาท แนวคิดนี้ได้รับการขยายความให้หมายรวมถึงผู้ที่ปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ ทำให้เปิดโอกาสให้ผู้นับถือทุกคนสามารถเป็นพระโพธิสัตว์ได้

แนวคิดพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีลักษณะเฉพาะ 4 ประการที่สำคัญ คือการมีมหากรุณาต่อสรรพสัตว์ การมีปัญญาที่เข้าใจความจริงของสิ่งทั้งปวง การปฏิบัติปารมิตาอย่างสมบูรณ์ และการยินดีล่าช้าการเข้าสู่นิพพานเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น มหากรุณาในที่นี้ไม่ใช่เพียงความเมตตาธรรมดา แต่เป็นความกรุณาที่ไม่มีขอบเขต ไม่เลือกปฏิบัติและไม่หวังผลตอบแทน พระโพธิสัตว์มีความเข้าใจลึกซึ้งเกี่ยวกับศูนยตาของสิ่งทั้งปวง ทำให้สามารถช่วยเหลือผู้อื่นได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยไม่ติดขัดในตัวตนหรือความเป็นไป การปฏิบัติปารมิตาของพระโพธิสัตว์เป็นการปฏิบัติที่ครบครันและต่อเนื่อง ไม่ใช่การปฏิบัติเป็นครั้งคราว และที่สำคัญคือการยินดีที่จะอยู่ในโลกแห่งทุกข์เพื่อช่วยเหลือผู้อื่น แม้จะมีโอกาสเข้าสู่นิพพานแล้วก็ตาม รากฐานของแนวคิดพระโพธิสัตว์มีที่มาจากหลายแหล่งสำคัญ แหล่งแรกคือพระไตรปิฎก โดยเฉพาะในส่วนชาดกและอปทานที่เล่าถึงการเสียสละของพระพุทธเจ้าในชาติก่อน เช่น ในชาดกเวสสันดร ที่แสดงให้เห็นการเสียสละทุกสิ่งเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น การกล่าวถึงพุทธปณิธานหรือปฏิญาณที่จะเป็นพระพุทธเจ้า และการฝึกฝนปารมิตาเป็นเวลานานในมหาปทานสูตร ล้วนเป็นรากฐานสำคัญของแนวคิดพระโพธิสัตว์ในภายหลัง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2559) แหล่งที่สองมาจากคัมภีร์ปรัชญาปารมิตา โดยเฉพาะอัฐสาหัสริกาปรัชญาปารมิตาสูตที่ได้นำพัฒนาแนวคิดพระโพธิสัตว์ให้มีความชัดเจนและเป็นระบบมากขึ้น คัมภีร์เหล่านี้ได้วางรากฐานสำคัญของการปฏิบัติ 6 ปารมิตาและการเข้าใจศูนยตาที่เป็นแก่นของแนวคิดพระโพธิสัตว์

บทความนี้เห็นว่าแนวคิดพระโพธิสัตว์ยังได้รับอิทธิพลจากปรัชญาอินเดียหลายสำนัก ซึ่งชี้ให้เห็นว่าแนวคิดเรื่องการเสียสละตนเองเพื่อผู้อื่นและการมองเห็นความเป็นหนึ่งเดียวของสิ่งทั้งปวงจากอุปนิษัต แนวคิดเรื่องการอุทิศตนเพื่อผู้อื่นด้วยความรักและเมตตาจากภักดีโยคะ และการปฏิบัติงานโดยไม่หวังผลตอบแทนส่วนตัวจากกรรมโยคะ ล้วนมีส่วนในการหล่อหลอมแนวคิดพระโพธิสัตว์ให้มีความสมบูรณ์มากขึ้น การผสมผสานระหว่างปรัชญาพุทธกับปรัชญาอินเดียอื่นทำให้แนวคิดพระโพธิสัตว์มีความลึกซึ้งและครอบคลุมมากกว่าแนวคิดดั้งเดิม การเกิดขึ้นของแนวคิดพระโพธิสัตว์ยังเป็นผลมาจากบริบททางสังคมและศาสนาในสมัยนั้น จึงวิเคราะห์ว่าในสังคมที่มีความทุกข์และความไม่แน่นอนสูง ผู้คนต้องการแบบอย่างที่ทำให้ความหวังและการช่วยเหลือ การขยายตัวของเส้นทางการค้าและการพบปะสังสรรค์ระหว่างวัฒนธรรมทำให้เกิดความต้องการหลักธรรมที่สามารถนำไปใช้ได้ทั้งในสังคมที่หลากหลาย ขณะเดียวกัน วิกฤตการณ์และการแบ่งแยกในพระสงฆ์

เถรวาททำให้เกิดการแสวงหาแนวทางใหม่ที่เน้นความเมตตากรุณามากกว่าการยึดติดกับกฎเกณฑ์ ปัจจุบันเหล่านี้ร่วมกันสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเกิดขึ้นและการพัฒนาของแนวคิดพระโพธิสัตว์

Harvey (2013) ระบุว่าพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทไม่ใช่เพียงอุดมคติ แต่เป็นแบบอย่างที่สามารถปฏิบัติได้จริงสำหรับผู้คน ความแตกต่างสำคัญระหว่างแนวคิดพระโพธิสัตว์กับแนวคิดพระอรหันต์ในเถรวาท คือ พระโพธิสัตว์มุ่งเน้นการช่วยเหลือผู้อื่นเป็นหลัก ในขณะที่พระอรหันต์มุ่งเน้นการหลุดพ้นส่วนตัว พระโพธิสัตว์เต็มใจที่จะอยู่ในวัฏสงสารเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ ในขณะที่พระอรหันต์มุ่งสู่การดับขันธปรินิพพาน พระโพธิสัตว์ใช้ปัญญาและกรุณาาร่วมกัน ในขณะที่การปฏิบัติแบบเถรวาทเน้นปัญญาเป็นหลัก ความแตกต่างเหล่านี้ทำให้แนวคิดพระโพธิสัตว์มีเสน่ห์และความน่าสนใจสำหรับผู้ที่ต้องการรวมการพัฒนาตนเองเข้ากับการช่วยเหลือสังคม ในบริบทของประเทศไทย แม้จะนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นหลัก แต่อิทธิพลของแนวคิดพระโพธิสัตว์ก็ปรากฏในศิลปะ วรรณกรรม และประเพณี ซึ่งให้เห็นว่าการบูชาพระไมตรีย์ (พระศรีอารย์) และพระอวโลกิเตศวร (เจ้าแม่กวนอิม) ที่นิยมในหมู่ชาวไทยเชื้อสายจีน แสดงให้เห็นถึงการรับอิทธิพลของแนวคิดพระโพธิสัตว์ นอกจากนี้แนวคิดการเสียสละเพื่อผู้อื่นที่เป็นแก่นของพระโพธิสัตว์ยังสอดคล้องกับค่านิยมไทยเรื่องการมีน้ำใจและความเสียสละ ทำให้แนวคิดนี้ได้รับการยอมรับและนำไปปฏิบัติในระดับหนึ่ง แม้จะไม่ใช่หลักคำสอนหลักของพระพุทธศาสนาไทย

ในเชิงเปรียบเทียบระหว่างนิกาย แม้ว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทจะเน้นมรรควิธีสู่ความหลุดพ้นส่วนบุคคล แต่พระวิเชียร เถียนอี่ (2567) ได้วิเคราะห์ไว้อย่างน่าสนใจว่า มุมมองของมหายานที่มีต่อแนวคิดพระโพธิสัตว์นั้นมิได้ตัดขาดจากรากฐานเดิม หากแต่เป็นการขยายกรอบทัศนะให้กว้างขวางขึ้น โดยมองว่า 'พุทธภาวะ' เป็นศักยภาพที่มีอยู่ในมนุษย์ทุกคน ไม่จำกัดเฉพาะบุคคลในประวัติศาสตร์ แนวคิดพระโพธิสัตว์ในบริบทนี้จึงเป็นเสมือนสะพานเชื่อมที่ทำให้พุทธธรรมกลายเป็นวิถีชีวิตที่จับต้องได้ โดยเน้นว่าการตระหนักรู้ถึงความทุกข์ของผู้อื่นเป็นส่วนหนึ่งของการตระหนักรู้ของตนเอง ซึ่งเป็นการยกระดับจากการแสวงหาวิมุติเพียงลำพัง ไปสู่การสร้างพื้นที่แห่งความกรุณาาร่วมกันในสังคม

กล่าวโดยสรุปจะเห็นได้ว่า แนวคิดพระโพธิสัตว์เป็นแนวคิดที่มีรากฐานลึกซึ้งและมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เริ่มจากความหมายเดิมในพระไตรปิฎกที่หมายถึงพระพุทธเจ้าก่อนตรัสรู้ ได้รับการขยายความในพระพุทธศาสนาเถรวาทให้กลายเป็นอุดมคติที่ผู้คนสามารถปฏิบัติได้ แก่นสำคัญของแนวคิดพระโพธิสัตว์ คือการผสมผสานระหว่างปัญญาและมหารุณา การปฏิบัติปารมิตาอย่างสมบูรณ์ และการเสียสละเพื่อประโยชน์ของสรรพสัตว์ ซึ่งแตกต่างจากการมุ่งเน้นการหลุดพ้นส่วนตัวในระบบอื่น แนวคิดนี้เกิดขึ้นจากการรวมรากฐานจากพระไตรปิฎก อิทธิพลจากปรัชญาอินเดีย และบริบททางสังคมที่เอื้อต่อการเน้นความเมตตากรุณา ทำให้กลายเป็นแนวคิดที่มีความสมบูรณ์และสามารถประยุกต์ใช้ในบริบทต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

พัฒนาการของแนวคิดพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาหายาน

แนวคิดพระโพธิสัตว์ได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบและต่อเนื่องในพระพุทธศาสนาหายานผ่านช่วงเวลาที่ยาวนานกว่าพันห้าร้อยปี โดยผ่าน 4 ยุคสำคัญที่แต่ละยุคมีลักษณะเฉพาะและมีส่วนสำคัญในการหล่อหลอมแนวคิดนี้ให้มีความสมบูรณ์และครอบคลุมมากขึ้น ยุคแรกคือยุคก่อกำเนิด ระหว่างศตวรรษที่ 1-2 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่แนวคิดพระโพธิสัตว์เริ่มปรากฏในคัมภีร์ปรัชญาปารมิตาอย่างชัดเจน โดยเฉพาะในอัฐสาหัสริกาปรัชญาปารมิตาสูต ซึ่งถือเป็นคัมภีร์มหายานที่เก่าแก่ที่สุดที่กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ที่ปฏิบัติ 6 ปารมิตาอย่างเป็นระบบ (Williams, 2009) ในยุคนี้ แนวคิดพระโพธิสัตว์ยังไม่มีความซับซ้อนมาก แต่เน้นการปฏิบัติทานปารมิตา ศีลปารมิตา ขันติปารมิตา วิริยปารมิตา ฌานปารมิตา และปัญญาปารมิตา เป็นหลัก โดยมีการเชื่อมโยงกับแนวคิดศูนยตาเบื้องต้น ทำให้พระโพธิสัตว์ในยุคนี้มีลักษณะเป็นผู้ที่เข้าใจความไม่แน่นอนและความไม่มีตัวตนของสิ่งทั้งปวง แต่ยังคงมุ่งช่วยเหลือสรรพสัตว์ด้วยจิตเมตตากรุณา

ยุคที่สองคือยุคพัฒนาทฤษฎี ระหว่างศตวรรษที่ 2-6 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่แนวคิดพระโพธิสัตว์ได้รับการพัฒนาทางปรัชญาอย่างลึกซึ้ง โดยนาคารชุน (ราว 150-250 ปี) ได้พัฒนาปรัชญาศูนยตาที่อธิบายว่าพระโพธิสัตว์ต้องเข้าใจความจริงของศูนยตาจึงจะสามารถช่วยเหลือสรรพสัตว์ได้อย่างแท้จริง (Siderits, 2003) นาคารชุนได้วางรากฐานสำคัญของแนวคิดที่ว่า การช่วยเหลือสรรพสัตว์และการเข้าใจศูนยตาไม่ใช่สิ่งที่ขัดแย้งกัน แต่เป็นสิ่งที่เสริมกันและกัน พระโพธิสัตว์ที่เข้าใจศูนยตาจะไม่ติดขัดในความคิดเรื่องผู้ช่วยเหลือ ผู้ถูกช่วยเหลือ และการช่วยเหลือ ทำให้สามารถปฏิบัติกิจกรรมเพื่อสรรพสัตว์ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่า หลังจากนาคารชุน อสังคะ (ราว 310-390 ปี) ได้พัฒนาสำนักโยคจารที่เน้นการศึกษาจิตวิทยาพุทธและการปฏิบัติสมาธิ อสังคะได้ขยายแนวคิดปารมิตาจาก 6 ปารมิตาเป็น 10 ปารมิตา โดยเพิ่มอุบายปารมิตา ปณิธานปารมิตา พลปารมิตา และญาณปารมิตา ซึ่งทำให้แนวคิดพระโพธิสัตว์มีความครอบคลุมและลึกซึ้งมากขึ้น การพัฒนาในยุคนี้ยังรวมถึงการเขียนคัมภีร์สำคัญอื่นๆ เช่น ลลิตวิสตร วิมลกีรตินิเทศสูตร และสุขาวัตวายุหสูตร ที่ได้ขยายความเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์องค์ต่างๆ และกิจกรรมของพระองค์

ยุคที่สามคือยุคเฟื่องฟู ระหว่างศตวรรษที่ 6-12 ซึ่งแนวคิดพระโพธิสัตว์แพร่หลายไปทั่วเอเชียผ่านเส้นทางสายไหมและการเผยแผ่ของพระสงฆ์นักเดินทาง ซึ่งวิเคราะห์ได้ว่าในยุคนี้ พระโพธิสัตว์ได้กลายเป็นศูนย์กลางของการบูชาและการปฏิบัติในหลายประเทศ โดยเฉพาะในอินเดีย จีน ทิเบต และเอเชียกลาง การแพร่หลายนี้ทำให้เกิดการปรับตัวและการตีความใหม่ตามบริบทวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น การบูชาพระอวโลกิเตศวรในทิเบตที่กลายเป็นเชเรซิก และได้รับการเชื่อมโยงกับสถาบันดาลาลามะ การบูชาพระมัญชุศรีในจีนที่ภูเขา วูไถซานกลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สำคัญ และการแพร่หลายของพระไมตรีย์ในเอเชียกลางที่เชื่อมโยงกับความหวังทางการเมืองและสังคม ในยุคนี้ยังเกิดการพัฒนาศิลปกรรมที่เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์อย่างมาก ทั้งประติมากรรม จิตรกรรม และสถาปัตยกรรม ที่แสดงออกถึงคุณลักษณะและกิจกรรมของพระโพธิสัตว์องค์ต่างๆ การพัฒนาทางศิลปะนี้ช่วยให้ประชาชนทั่วไปเข้าใจและเข้าถึงแนวคิดพระโพธิสัตว์ได้ง่ายขึ้น ในเวลาเดียวกันนี้ยังเกิดการพัฒนาวรรณกรรมที่เกี่ยวกับพระโพธิสัตว์อย่างมาก เช่น คัมภีร์คันทวายุหสูตร คัมภีร์อวตังสก และชาดกมาลาที่บรรยายเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ในชาติต่างๆ วรรณกรรมเหล่านี้ไม่เพียงแต่ให้ความรู้ทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นแหล่งแรงบันดาลใจและแบบอย่างสำหรับผู้ที่ต้องการปฏิบัติตามแนวทางพระ

โพธิสัตว์ การพัฒนาของระบบการศึกษาในวิหารและมหาวิทยาลัยพุทธ เช่น นาลันทา และวิกรมศิลา ทำให้การศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดพระโพธิสัตว์มีความเป็นระบบและลึกซึ้งมากขึ้น นักปราชญ์ในยุคนี้ เช่น จันทรกีรติ ศานติเทวะ และกมลศีล ได้เขียนผลงานสำคัญที่อธิบายและวิเคราะห์แนวคิดพระโพธิสัตว์ในมิติต่าง ๆ ทำให้แนวคิดนี้มีความซับซ้อนและหลากหลายมากยิ่งขึ้น

ยุคสุดท้ายคือยุคสมัยใหม่ ตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบัน ที่แนวคิดพระโพธิสัตว์ได้รับการตีความใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับสังคมโลกาภิวัตน์และความท้าทายสมัยใหม่ วิเคราะห์ว่าการพัฒนาแนวคิดพระโพธิสัตว์ในยุคสมัยใหม่มีลักษณะเด่นสามประการ คือ การปรับตัวให้เข้ากับสังคมพหุศตวรรษ การขยายความหมายของการช่วยเหลือให้ครอบคลุมปัญหาสิ่งแวดล้อมและสังคม และการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการเผยแพร่ธรรม ผู้นำทางจิตวิญญาณสมัยใหม่ เช่น ดาไลลามะองค์ที่ 14 และ Thich Nhat Hanh ได้นำเสนอแนวคิดพระโพธิสัตว์ในรูปแบบที่เข้าใจง่ายและนำไปปฏิบัติได้จริงในชีวิตประจำวัน โดยเน้นการใช้หลักปรัชญาพระโพธิสัตว์ในการแก้ไขปัญหาสังคมร่วมสมัย เช่น ความขัดแย้งทางการเมือง ปัญหาสิ่งแวดล้อม และความไม่เท่าเทียมทางสังคม ในบริบทของประเทศไทย และชี้ให้เห็นว่าแม้พระพุทธศาสนาเถรวาทจะเป็นหลัก แต่อิทธิพลของแนวคิดพระโพธิสัตว์ก็ปรากฏในศิลปะ วรรณกรรม และประเพณีโดยเฉพาะการบูชาพระแม่ตรีศัย (พระศรีอารย) และพระอวโลกิเตศวร (เจ้าแม่กวนอิม) ที่นิยมในหมู่ชาวไทยเชื้อสายจีน การศึกษาประติมากรรมพระโพธิสัตว์ในศิลปะไทยโบราณ เช่น ที่ปรากฏในศิลปะทวารวดี ศรีวิชัย และลพบุรี แสดงให้เห็นว่าแนวคิดพระโพธิสัตว์เคยมีบทบาทสำคัญในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาไทย แม้ว่าในภายหลังจะถูกแทนที่ด้วยแนวคิดเถรวาทก็ตาม อิทธิพลนี้ยังคงปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ เช่น แนวคิดการเสียสละเพื่อผู้อื่นที่เป็นแก่นของพระโพธิสัตว์ยังสอดคล้องกับค่านิยมไทยเรื่องการมีน้ำใจและความเสียสละ การปฏิบัติธรรมที่เน้นการช่วยเหลือสังคมของพระสงฆ์ไทยบางรูป และการตีความพระพุทธรูปในลักษณะของผู้ช่วยเหลือและให้ความคุ้มครอง การพัฒนาในยุคสมัยใหม่ยังรวมถึงการสร้างสรรควรรณกรรมและสื่อสมัยใหม่ที่นำเสนอแนวคิดพระโพธิสัตว์ในรูปแบบที่เข้าถึงได้ง่าย เช่น นวนิยาย ภาพยนตร์ และสื่อดิจิทัล ที่นำเสนอเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ หรือตัวละครที่มีคุณลักษณะคล้ายพระโพธิสัตว์ การใช้อินเทอร์เน็ตและสื่อสังคมออนไลน์ในการเผยแพร่แนวคิดพระโพธิสัตว์ทำให้ผู้คนทั่วโลกสามารถเข้าถึงและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับการปฏิบัติตามแนวทางพระโพธิสัตว์ได้อย่างกว้างขวาง การจัดตั้งศูนย์ปฏิบัติธรรมและองค์กรสาธารณประโยชน์ที่ใช้หลักปรัชญาพระโพธิสัตว์เป็นแนวทางในการดำเนินงาน แสดงให้เห็นว่าแนวคิดนี้ยังคงมีความเกี่ยวข้องและมีประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาสังคมร่วมสมัย นอกจากนี้ การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับแนวคิดพระโพธิสัตว์ในมหาวิทยาลัยและสถาบันวิจัยทั่วโลกยังคงเติบโตอย่างต่อเนื่อง โดยมีการประยุกต์ใช้วิธีการวิจัยสมัยใหม่ เช่น การวิจัยเชิงจิตวิทยา การวิจัยประสาทวิทยา และการวิจัยสังคมศาสตร์ มาศึกษาผลกระทบของการปฏิบัติตามแนวทางพระโพธิสัตว์ต่อสุขภาพจิต ความสุข และความสัมพันธ์ทางสังคม ผลการวิจัยเหล่านี้ช่วยยืนยันคุณค่าและประโยชน์ของแนวคิดพระโพธิสัตว์ในแง่วิทยาศาสตร์ ทำให้แนวคิดนี้ได้รับการยอมรับในวงกว้างมากขึ้น

กล่าวโดยสรุปจะเห็นได้ว่า พัฒนาการของแนวคิดพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นกระบวนการที่ยาวนานและต่อเนื่อง ตั้งแต่ยุคก่อนกำเนิดในศตวรรษแรกที่มีการกำหนดหลักปฏิบัติหกประการผ่านยุคพัฒนาทฤษฎีที่มีการพัฒนาปรัชญาศูนยตาและโยคอาจารย์ มาสู่ยุคเฟื่องฟูที่แนวคิดแพร่หลายทั่วเอเชีย

และมีการพัฒนาศิลปกรรมและวรรณกรรม จนถึงยุคสมัยใหม่ที่มีการปรับตัวให้เข้ากับสังคมโลกาภิวัตน์ การพัฒนานี้แสดงให้เห็นถึงความยืดหยุ่นและความสามารถในการปรับตัวของแนวคิดพระโพธิสัตว์ ทำให้คงความเกี่ยวข้องและมีประโยชน์ต่อมนุษยชาติในยุคสมัยต่าง ๆ แนวคิดนี้ไม่เพียงแต่เป็นหลักคำสอนทางศาสนา แต่ยังเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและการพัฒนาสังคมที่เน้นความเมตตากรุณาและการเสียสละเพื่อผู้อื่นเป็นหลัก

พระโพธิสัตว์สำคัญในพระพุทธศาสนาหายาน

ในพระพุทธศาสนาหายาน มีพระโพธิสัตว์ที่สำคัญหลายองค์ แต่ที่ได้รับการยกย่องและบูชาแพร่หลายที่สุดมี 5 องค์ คือ พระอวโลกิเตศวร พระมัญชุศรี พระไวโรจนา พระกษิติชมรรค และพระไมตรีย์ แต่ละองค์มีบทบาทและคุณลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกันอันได้แก่ พระอวโลกิเตศวร เป็นพระโพธิสัตว์แห่งมหากรุณา ซึ่งมีชื่อเสียงมากที่สุดในพระพุทธศาสนาหายาน ชื่อแปลว่า พระผู้ทอพระเนตรด้วยเมตตาหรือพระผู้สดับเสียงร้องทุกข์ของโลก พระองค์มีปฏิญาณว่าจะไม่เข้าสู่พุทธภูมิจนกว่าสรรพสัตว์ทั้งหลายจะพ้นทุกข์ ในประเทศต่าง ๆ พระอวโลกิเตศวรปรากฏในรูปแบบที่หลากหลาย เช่น ในจีนเป็นเจ้าแม่กวนอิม ในญี่ปุ่นเป็นคันนงโนนและในทิเบตเป็น เซเรซิก ในความเชื่อของวัชรยาน พระมัญชุศรี เป็นพระโพธิสัตว์แห่งปัญญา แปลว่า ผู้มีความสุขอ่อนหวาน พระองค์ถือดาบปัญญาและคัมภีร์ปรัชญาปารมิตา เป็นสัญลักษณ์ของการตัดความมีตัวตนแห่งอวิชชาด้วยปัญญา พระมัญชุศรีได้รับการบูชาอย่างแพร่หลายในจีน โดยเฉพาะที่ภูเขาฉูเถียน ซึ่งถือเป็นที่ประทับของพระองค์ พระไมตรีย์ เป็นพระโพธิสัตว์ที่จะกลายเป็นพระพุทธเจ้าองค์ถัดไปในอนาคต ชื่อแปลว่า ผู้มีเมตตา ปัจจุบันพระองค์สถิตอยู่ในดุสิตสวรรค์และกำลังรอเวลาที่เหมาะสมจะเสด็จลงมาตรัสรู้ในโลกมนุษย์ ในประเทศไทย พระไมตรีย์เรียกว่า พระศรีอารย์ และได้รับการเคารพบูชาอย่างกว้างขวาง พระกษิติชมรรค แปลว่า ผู้มีแผ่นดินเป็นครรรภ์ เป็นพระโพธิสัตว์ที่ปฏิญาณจะช่วยเหลือสัตว์ในภพนรก พระองค์ถือไม้เท้าแห่งการเดินทาง (รชตะ) และอัญมณีที่สามารถให้แสงสว่างในความมืด ในญี่ปุ่นเรียกพระองค์ว่า จิโซ และเป็นที่เคารพสักการะของผู้ที่สูญเสียบุตรหลาน

กล่าวโดยสรุปจะเห็นได้ว่า แนวคิดพระโพธิสัตว์มีรากฐานจากพระพุทธศาสนาดั้งเดิม พระโพธิสัตว์แต่ละองค์มีบทบาทเฉพาะในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ โดยครอบคลุมทั้งด้านกรุณา ปัญญา และการปฏิบัติ ซึ่งสะท้อนถึงความหลากหลายของแนวทางในการบรรลุเป้าหมายของพระโพธิสัตว์ ให้มีมิติของการเสียสละเพื่อสรรพสัตว์เป็นหลัก โดยผสมผสานระหว่างปัญญาและมหากรุณาเป็นแก่นสำคัญ

หลักปฏิบัติของพระโพธิสัตว์: 6 ปารมิตาและ10 ปารมิตา

หลักปฏิบัติของพระโพธิสัตว์เป็นแก่นสำคัญที่แยกพระพุทธศาสนาหายานออกจากนิกายอื่น โดยมุ่งเน้นการพัฒนาตนเองให้สมบูรณ์ในทุกด้านเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ หลักปฏิบัติหลักแบ่งเป็น 2 ระบบ คือ 6 ปารมิตาและ10 ปารมิตา ซึ่งมีรากฐานมาจากพระไตรปิฎกและได้รับการพัฒนาในคัมภีร์มหายาน 6 ปารมิตา ประกอบด้วย 1) ทานปารมิตา (การให้ทาน) 2) ศีลปารมิตา (การรักษาศีล) 3) ขันติปารมิตา (การอดทน) 4) วิริยปารมิตา (การเพียร) 5) ฌานปารมิตา (การปฏิบัติสมาธิ) และ 6) ปัญญาปารมิตา (การพัฒนาปัญญา)

(Keown, 2013) ระบบนี้ปรากฏครั้งแรกในคัมภีร์อัฐสาหัสริกาปรัชญาปารมิตาสูต และได้รับการขยายความในคัมภีร์ต่างๆ ของพระพุทธศาสนาเถรวาท ทานปารมิตามี 3 ประเภท คือ อามิสทาน (การให้สิ่งของ) อภัยทาน (การให้ความปลอดภัย) และธรรมทาน (การให้ธรรมะ) พระโพธิสัตว์ต้องปฏิบัติทานด้วยจิตที่ไม่เห็นแก่ตัว ไม่หวังผลตอบแทน และเห็นความว่างเปล่าของผู้ให้ ผู้รับ และสิ่งของที่ให้ ศิลปปารมิตาของพระโพธิสัตว์ไม่ใช่เพียงการรักษาศีล 5 หรือ 8 แต่รวมถึงการรักษาโพธิสัตว์ศีลที่มุ่งเน้นการไม่ทำอันตรายต่อสรรพสัตว์ในทุกภพชาติ วาจาใจ ชั้นดีปารมิตาวิเคราะห์ได้ว่า เป็นคุณธรรมที่ยากที่สุดสำหรับพระโพธิสัตว์ เพราะต้องอดทนต่อความทุกข์ที่เกิดจากการช่วยเหลือสรรพสัตว์ การถูกดูถูก และแม้กระทั่งการถูกทำร้าย โดยไม่เกิดความโกรธหรือท้อแท้ วิริยปารมิตาหมายถึงความเพียรที่ไม่หยุดหย่อนในการปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของสรรพสัตว์ ไม่ใช่เพียงการเพียรเพื่อตนเองเท่านั้น สำหรับฌานปารมิตา และการปฏิบัติสมาธิของพระโพธิสัตว์ แตกต่างจากพระอรหันต์ตรงที่ไม่มุ่งหวังนิโรธสมบัติเพื่อตนเอง แต่มุ่งพัฒนาจิตให้เข้มแข็งเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นได้ดีขึ้น ส่วนปัญญาปารมิตาเป็นปารมิตาสูงสุดที่รวมทั้ง 5 ปารมิตาก่อนหน้า โดยเป็นปัญญาที่เข้าใจศูนยตา (emptiness) ของสิ่งทั้งปวง ส่วน 10 ปารมิตามีเพิ่มเติมจาก 6 ปารมิตาด้วย 4 ปารมิตา คือ 7) อุบายปารมิตา (วิธีการที่เหมาะสม) 8) ปณิธานปารมิตา (การปฏิญาณ) 9) พลปารมิตา (พลังกาย วาจา ใจ) และ 10) ญาณปารมิตา (ญาณรู้แจ้ง) ซึ่งในส่วนนี้ปรากฏในคัมภีร์ทศกมุทิสูต และเป็นหลักปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในระดับสูง

กล่าวโดยสรุปจะเห็นได้ว่า หลักปฏิบัติของพระโพธิสัตว์เป็นระบบที่ครอบคลุมการพัฒนาทั้งกาย วาจา ใจ และปัญญา โดยมุ่งหวังประโยชน์ของสรรพสัตว์เป็นหลัก ทำให้แตกต่างจากการปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้นส่วนตัวในระบบอื่น

การประยุกต์แนวคิดพระโพธิสัตว์ในสังคัมภีร์ร่วมสมัย

การประยุกต์แนวคิดพระโพธิสัตว์ในสังคัมภีร์ร่วมสมัยได้รับความสนใจเพิ่มขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะในบริบทของการพัฒนาสังคม การดูแลสิ่งแวดล้อม และการแก้ไขปัญหาสังคม นักปรัชญาพุทธสมัยใหม่ เช่น Thich Nhat Hanh (1998) ได้นำเสนอแนวคิดพระโพธิสัตว์เป็นแนวทางในการสร้างสังคมที่เข้าใจและเมตตา กรุณาซึ่งกันและกัน ในด้านการพัฒนา หลักปฏิบัติทานปารมิตาสามารถประยุกต์กับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ที่ให้ความสำคัญกับการแบ่งปันและไม่โลภมากเกินไป ศิลปปารมิตาสอดคล้องกับการรักษาสิ่งแวดล้อมและการไม่ทำลายธรรมชาติ ชั้นดีปารมิตาช่วยในการอดทนต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงไปของสังคม สำหรับมิตีพุทธ สังคัมภีร์วิทยา การประยุกต์ใช้แนวคิดพระโพธิสัตว์นำไปสู่การสร้างสรรค์สังคมที่มีความสุขและยั่งยืน หรือที่เรียกว่า พุทธเกษตร โดย วิฑิตจิตโต (2565) อธิบายว่า หัวใจสำคัญของการสร้างสังคมอุดมคตินี้เริ่มต้นที่โพธิจิต ภายในตัวบุคคล เมื่อปัจเจกบุคคลสามารถพัฒนาจิตให้มีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น ย่อมส่งผลสะท้อนออกมาเป็นโครงสร้างสังคมที่เกื้อกูลกัน แนวคิดเรื่องพุทธเกษตรในที่นี้จึงมิใช่เพียงดินแดนในโลกหน้า แต่หมายถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมปัจจุบันให้เป็นพื้นที่ปลอดภัยที่สมาชิกในสังคมอยู่ร่วมกันด้วยความเมตตา ซึ่งสอดคล้องกับหลักการพัฒนาสังคมที่ยั่งยืนในโลกยุคปัจจุบันที่ต้องการความร่วมมือและความเห็นอกเห็นใจระหว่างมนุษย์ และการนำหลักปารมิตามาใช้ในการกำหนดนโยบาย

สาธารณะ โดยเฉพาะในด้านสวัสดิการสังคม การดูแลผู้สูงอายุ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผลการศึกษาพบว่า หลักปารมิตาช่วยให้ผู้กำหนดนโยบายมองปัญหาในมุมมองที่กว้างขึ้นและคำนึงถึงผลกระทบระยะยาว ในด้านเทคโนโลยี แนวคิด Bodhisattva AI ที่มุ่งพัฒนาปัญญาประดิษฐ์เพื่อประโยชน์ของมนุษยชาติ ไม่ใช่เพื่อการแข่งขันหรือการควบคุม โดยใช้หลักปัญญาปารมิตาในการออกแบบระบบ AI ที่โปร่งใส เป็นธรรม และเข้าใจได้ และใช้หลักกรุณาในการกำหนดเป้าหมายให้ AI ช่วยแก้ปัญหาของมนุษยชาติ

กล่าวโดยสรุปจะเห็นได้ว่า แนวคิดพระโพธิสัตว์มีศักยภาพสูงในการประยุกต์ใช้เพื่อแก้ไขปัญหาสังคมร่วมสมัย โดยเฉพาะในการสร้างจิตสำนึกที่ดูแลซึ่งกันและกันและการพัฒนาที่ยั่งยืน

การวิเคราะห์เชิงทฤษฎีและการประยุกต์ใช้ในมิติพุทธจิตวิทยาและพุทธสังคมวิทยา

1. พุทธจิตวิทยา: ในมิติของพุทธจิตวิทยา ความเป็นพระโพธิสัตว์มีใช้เพียงสถานะทางอุดมคติ แต่เป็นกระบวนการพัฒนาจิตขั้นสูงที่ต้องอาศัยการบูรณาการระหว่าง 'ศรัทธา' และ 'ปัญญา' เข้าด้วยกัน พระมหาสายัณห์ วิสุทโธ และคณะ (2562) ได้เสนอผลการศึกษาว่า การเสริมสร้างความเป็นโพธิสัตว์นั้นจำเป็นต้องอาศัยกระบวนการทางจริยธรรมและการใช้เหตุผลเชิงศีลธรรม ควบคู่กับอุบายโกศล เพื่อยกระดับจิตใจจากระดับปุถุชนก้าวสู่ความเป็นอริยชน กระบวนการนี้ทำงานโดยการลดทอนอัตตาตัวตนผ่านการบำเพ็ญบารมี ซึ่งส่งผลให้จิตเกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างจากที่เคยยึดติดกับความสุขส่วนตน ไปสู่สภาวะจิตที่เปิดกว้างและมีความละเอียดอ่อนต่อความรู้สึกของสรรพสัตว์อันเป็นรากฐานสำคัญของสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธ

ในเชิงจิตวิทยา พระโพธิสัตว์คือ ต้นแบบของจิตอัลทรูอิสติก ซึ่งแสดงออกในรูปของความเห็นอกเห็นใจและการลงมือช่วยเหลือ โดยไม่หวังผลตอบแทน ความกรุณาเช่นนี้เกิดจากการพัฒนาเมตตาภาวนา (mettā-bhāvanā) และ กรุณาภาวนา (karuṇā-bhāvanā) ซึ่งสอดคล้องกับการวิจัยร่วมสมัยทางประสาทวิทยาศาสตร์ที่พบว่า การฝึกสมาธิแบบเมตตาช่วยเพิ่มการทำงานของสมองส่วนที่เกี่ยวข้องกับความเห็นอกเห็นใจและลดความเครียดทางอารมณ์ (Ricard, 2015; Wallace, 2007)

ดังนั้น การศึกษาพระโพธิสัตว์ในมิติพุทธจิตวิทยาจึงเป็นการทำความเข้าใจ พลวัตของจิตที่เปลี่ยนจากอัตตาสู่อสังขาร ซึ่งเป็นจุดหมายสำคัญของการพัฒนาสุขภาพจิตทางพุทธ อันมีลักษณะคือ ความสงบ สมดุล และกรุณาต่อผู้อื่น

ข้อเสนอเชิงประยุกต์

1) สร้างหลักสูตร Bodhisattva Mind Training สำหรับการพัฒนาจิตในสถานศึกษาและองค์กร เพื่อปลูกฝังความกรุณา การไม่ยึดตน และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม

2) บูรณาการแนวคิดทกปารมิตา กับหลักจิตบำบัดเชิงเมตตา เพื่อส่งเสริมสุขภาพจิตและลดความทุกข์ในยุคดิจิทัล

2. พุทธสังคมวิทยา: พระโพธิสัตว์กับการสร้างสังคมกรุณาและยั่งยืน ในมิติพุทธสังคมวิทยา แนวคิดพระโพธิสัตว์สะท้อนโครงสร้างเชิงจริยธรรมของสังคมเมตตา ซึ่งตั้งอยู่บนฐานความสัมพันธ์ระหว่าง

บุคคลกับสรรพสัตว์ แนวคิดสำคัญที่ Thich Nhat Hanh (1998) เรียกว่า Interbeing Doctrine หมายถึง การดำรงอยู่ที่พึ่งพาอาศัยกันของทุกชีวิต พระโพธิสัตว์ในบริบทสังคมจึงเป็นปัจเจกชนที่มีสำนักสาธารณะผู้มุ่งสร้างประโยชน์แก่ส่วนรวมโดยไม่แบ่งแยกศาสนา ชาติพันธุ์ หรือชนชั้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดพุทธศาสนาเชิงสังคมที่พัฒนาขึ้นในศตวรรษที่ 20

ในสังคมร่วมสมัยที่เผชิญปัญหาความเหลื่อมล้ำ ความรุนแรง และสิ่งแวดล้อม แนวคิดพระโพธิสัตว์สามารถประยุกต์เป็นโมเดลจริยธรรมเพื่อความยั่งยืนทางสังคมได้ โดยเน้น 3 ประการคือ

- 1) การเสียสละเพื่อส่วนรวม เปลี่ยนค่านิยมบริโภคนิยมเป็นค่านิยมแห่งการให้และแบ่งปัน
- 2) การอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ส่งเสริมการสื่อสารด้วยเมตตาและการแก้ปัญหาโดยไม่ใช้ความรุนแรง
- 3) การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมด้วยกรุณา มองธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ไม่ใช่ทรัพยากรที่ใช้แล้วหมด

ข้อเสนอเชิงประยุกต์

- 1) ใช้หลัก ทานปารมิตาและศีลปารมิตาในการออกแบบนโยบายสาธารณะ เช่น ระบบสวัสดิการ การดูแลผู้สูงอายุ และโครงการสิ่งแวดล้อม
- 2) จัดตั้งศูนย์ศึกษาพระโพธิสัตว์เชิงสังคม เพื่อเป็นพื้นที่การเรียนรู้ด้านจิตอาสา พุทธสิ่งแวดล้อม และสันติวิธีในชุมชน
- 3) การบูรณาการทฤษฎี พระโพธิสัตว์ในฐานะโมเดลพัฒนามนุษย์เชิงองค์รวม จากการเชื่อมโยงทั้งสองมิติข้างต้น แนวคิดพระโพธิสัตว์สามารถสรุปเป็น โมเดลพุทธจิต สังคมแบบองค์รวมที่เชื่อมโยงระหว่างภายในจิตกับภายนอกสังคม ดังนี้

ตารางที่ 1 โมเดลพุทธจิต

มิติ	กระบวนการพัฒนา	ผลลัพธ์
พุทธจิตวิทยา	การฝึกปารมิตาเพื่อขัดเกลากิเลสและพัฒนาเมตตาจิต	ความสงบ สมดุล และสุขภาพจิตเชิงบวก
พุทธสังคมวิทยา	การนำกรุณาและปัญญาไปสร้างสังคมแห่งความเข้าใจ	ความร่วมมือ ความยั่งยืน และสันติภาพ
บูรณาการ	จิตกรุณา การกระทำกรุณา สังคมกรุณา	การพัฒนามนุษย์เชิงพุทธเพื่อสังคมสุขภาวะ

โมเดลนี้ชี้ให้เห็นว่า พระโพธิสัตว์มิใช่เพียงอุดมคติทางศาสนาแต่คือ กรอบทฤษฎีเพื่อการพัฒนา มนุษย์แบบองค์รวม ที่ผสมผสานจิตวิทยาภายในกับสังคมภายนอกอย่างสมดุล ซึ่งเป็นแนวทางสำคัญต่อการสร้าง โลกที่กรุณา ยั่งยืน และสันติ

องค์ความรู้

บทความนี้ได้ข้อค้นพบองค์ความรู้ที่สำคัญคือ แนวคิดพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาหมายถึง ไม่ใช่เพียงอุดมคติทางศาสนา แต่เป็นแนวทางปฏิบัติที่สามารถประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาสังคมร่วมสมัยได้ อย่างมีประสิทธิภาพ สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการพัฒนาคุณภาพ การบริหารองค์กร การศึกษา และการ กำหนดนโยบายสาธารณะ โดยควรให้ความสำคัญกับการผสมผสานระหว่างปัญญาและมหากรุณาในการ ดำเนินการทุกระดับ ซึ่งจะเป็ประโยชน์สำหรับการสร้างสังคมที่เข้าใจ การอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

องค์ความรู้หลักจากการศึกษา

1. แนวคิดพระโพธิสัตว์เป็นการผสมผสานระหว่างปัญญาและมหากรุณา ที่มุ่งเน้นการเสียสละเพื่อ สรรพสัตว์เป็นหลัก ทำให้แตกต่างจากการปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้นส่วนตัว
2. ระบบปารมิตาเป็นแนวทางปฏิบัติที่ครอบคลุม ตั้งแต่การให้ทาน การรักษาศีล การอดทน การ ทำความเพียร การปฏิบัติสมาธิ จนถึงการพัฒนาปัญญา ซึ่งสามารถใช้เป็นกรอบในการพัฒนาตนเองและสังคม
3. แนวคิดพระโพธิสัตว์มีความยืดหยุ่นในการปรับตัว ให้เข้ากับบริบทสังคมและวัฒนธรรมที่ แตกต่างกันได้ ทำให้สามารถประยุกต์ใช้ในยุคสมัยต่าง ๆ ได้
4. การประยุกต์ใช้ในสังคมร่วมสมัยต้องคำนึงถึงความสมดุล ระหว่างการพัฒนาส่วนตัวและการ รับผิดชอบต่อสังคม โดยใช้เทคโนโลยีและความรู้สมัยใหม่เป็นเครื่องมือ

การถ่ายทอดและนำไปใช้ประโยชน์

การขยายผลการศึกษาควรดำเนินการในหลายระดับ ในระดับบุคคล ควรมีการพัฒนาหลักสูตร การฝึกอบรมเพื่อปลูกฝังจิตสำนึกพระโพธิสัตว์ ในระดับชุมชน ควรมีโครงการที่ส่งเสริมการปฏิบัติปารมิตา ร่วมกัน ในระดับองค์กร ควรนำหลักปารมิตามาใช้ในการกำหนดวิสัยทัศน์และพันธกิจ และในระดับสังคม ควร มีการบูรณาการแนวคิดนี้เข้าในนโยบายสาธารณะด้านสิ่งแวดล้อม การศึกษา และสวัสดิการสังคม

[องค์ความรู้แนวคิดพระโพธิสัตว์]

อุดมคติพระโพธิสัตว์

ปัญญา ←→ มหากรุณา

ปารมิตา 6-10

การประยุกต์ใช้ในสังคมร่วมสมัย

บุคคล องค์กร นโยบาย

องค์ความรู้นี้แสดงให้เห็นว่าแนวคิดพระโพธิสัตว์เป็นทั้งเป้าหมายสูงสุด (อุดมคติ) และวิธีการปฏิบัติ (ปารมิตา) ที่สามารถนำไปใช้ในการสร้างสังคมที่ดีขึ้นได้

เอกสารอ้างอิง

- ฐิตจิตโต (ยังสามารถ). (2565). ความสัมพันธ์โพธิจิตพุทธเกษตร. *วารสารพุทธจิตวิทยา*, 7(1), 28–37.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2559). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสายัณห์ วิสุทฺโธ (เทียนครบ), พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, และสิริวัฒน์ ศรีเครือดง. (2562). แนวทางการเสริมสร้างความเป็นโพธิสัตว์บนฐานจริยธรรมของพระพุทธศาสนมหายานตามแนวพุทธจิตวิทยา. *วารสารมหาจุฬานาครทรรค*, 6(8), 4030-4040.
- พระวิเชียร เถียนอี่. (2567). แนวคิดพระโพธิสัตว์ของพุทธปรัชญาเถรวาทในมุมมองมหายาน. *วารสารวิจัยธรรมศึกษา*, 7(1), 228–242.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่มที่ 4 มหาวรรค*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- Buswell, R. E., & Lopez, D. S. (2014). *The Princeton dictionary of Buddhism*. Princeton University Press.
- Gethin, R. (1998). *The foundations of Buddhism*. Oxford University Press.
- Harvey, P. (2013). *An introduction to Buddhism: Teachings, history and practices* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Keown, D. (2013). *Buddhism: A very short introduction* (New ed.). Oxford University Press.

- Ricard, M. (2015). *Altruism: The power of compassion to change yourself and the world*. Little, Brown and Company.
- Siderits, M. (2003). *Personal identity and Buddhist philosophy: Empty persons*. Ashgate.
- Thich Nhat Hanh. (1998). *The heart of the Buddha's teaching*. Broadway Books.
- Wallace, B. A. (2007). *Contemplative science: Where Buddhism and neuroscience converge*. Columbia University Press.
- Williams, P. (2009). *Mahayana Buddhism: The doctrinal foundations* (2nd ed.). Routledge.